

Ярослав Малик (Львів)

Іван Франко та Михайло Грушевський: до питання взаємовідносин

Суспільно-політичне життя, розвиток науки, літератури наприкінці XIX – на початку XX ст. в Україні, а особливо у Східній Галичині були тісно пов’язані із діяльністю Великого Каменяря і Великого Історика, Івана Франка та Михайла Грушевського. Обидва велети українського національного відродження тісно співпрацювали, зустрічалися як в офіційних, так і в неофіційних обставинах.

Проблему взаємовідносин І. Франка і М. Грушевського вже порушували у науковій літературі. Одним із перших її розкривав у своїх спогадах сам М. Грушевський, надзвичайно високо оцінюючи вклад І. Франка в українську науку, літературу та суспільне життя [6].

У радянський період ідеологи намагалися протиставити двох великих мужів науки. І. Франко, який все життя боровся за самостійну українську державу, був, за їхньою концепцією, революційним демократом, інтернаціоналістом більшовицького зразка, другом “великого” російського народу, його культури й літератури, який, мовляв, все життя мріяв, щоб усі українські землі возз’єдналися під крилом “старшого брата”. У той же час М. Грушевського зображували як запеклого ворога Росії, українського буржуазного націоналіста-самостійника, як зрадника Росії й України, новітнього Мазепу, а його наукову історичну концепцію вважали фальшивою. Одночасно М. Грушевського представляли і як особистого Франкового ворога, що тільки й думав про те, як експлуатувати Великого Каменяря, як зашкодити його душевному здоров’ю та моральному стану. При цьому використовували вислови самого І. Франка, свідомо їх спотворюючи або інтерпретуючи в бажаному напрямі [9]. У своїй кампанії радянські фальсифікатори використовували спогади Франкової дочки Анни Ключко [14].

Зовсім по-іншому висвітлювали відносини І. Франка та М. Грушевського науковці української діаспори. Цікаве дослідження про їхні взаємовідносини зробив В. Дорошенко [7]. Він підкреслив актуальність роботи як з погляду необхідності їхньої співпраці “на ниві української науки й культури”, так і з необхідності викриття фальсифікацій їхніх взаємовідносин в радянській Україні. Проблеми співпраці І. Франка та М. Грушевського у Науковому товаристві ім. Шевченка висвітлено у монографії Л. Винара [1].

Питанням взаємовідносин І. Франка та М. Грушевського приділяють увагу сучасні українські літературознавці та історики. Ці питання досліджували С. Квіт [8], А. Франко [12]. Проблему порушували також в інших публікаціях, однак лише фрагментарно. Тому вона потребує подальшого поглибленого дослідження.

Як розвивалися відносини І. Франка та М. Грушевського і якими вони були?

Мабуть, ці відносини необхідно розглядати у контексті суспільних відносин, які склалися у Галичині на початку 90-х років XIX ст.

Польсько-українська угодова політична акція “нова ера”, яку проголосив голова руського клубу Ю. Романчук у Галицькому сеймі 25 листопада 1890 року, відкрила нові орієнтири та перспективи для галицько-українського політичного руху. Уперше за австрійський період вона підготувала підґрунтя для розвитку українського шкільництва шляхом урядових уступок. В умовах поляризації українського суспільства в Галичині, радикалізації серед народних мас, розколу в політичному таборі народовців і повного розірвання відносин з москвофілами провідникам нової політичної акції вдалося добитися, поряд з іншим, відкриття кафедри української історії у Львівському університеті.

Це, зрештою, відповідало й інтересам наддніпрянських українських діячів. На початок 90-х років XIX ст. представники Старої громади доклали зусиль щодо створення в Галичині “всеукраїнського культурного вогнища, літературного і наукового, працею письменників і учених всієї України і здобутками його проломити систему заборони українського слова і національності в Росії, підняти в ній національний рух” [5]. Київські діячі підтримували контакти із галицькими народовцями, очолювала яких найбільш впливова людина – О. Барвінський. З метою налагодження відносин до Львова в 1890–1891 роках виїжджав професор Київського університету В. Антонович. І коли австро-угорський уряд 1892 року ухвалив рішення відкрити у Львівському університеті українську кафедру всесвітньої історії з особливим поглядом на історію Східної Європи, Ю. Романчук та О. Барвінський запропонували на посаду професора кафедри кандидатуру В. Антоновича.

Важливим завданням в Галичині було також перетворення Літературного товариства ім. Шевченка на наукове. На цьому особливо настоювали В. Антонович і О. Кониський. Однак у реалізації цього задуму виникли значні труднощі. У Львові не було кому взятися до такої надзвичайно важкої роботи. “Щоправда, – писав М. Мочульський, – була вже невеличка громада в Галичині, був такий І. Франко, можна було з Женеви чи Софії покликати М. Драгоманова, але таких антихристів, як вони, не приймалося в члени товариства, не те щоб давати їм провід в ньому” [9: 238].

13 березня 1892 року на загальних зборах Товариство ім. Шевченка було перейменоване у наукове. Щоб організувати наукову діяльність необхідно було обрати головою, не лише науковця, але й доброго організатора. Тодішній голова Товариства О. Барвінський шукав такого на Великій Україні. Він дуже хотів мати “готовий авторитет”, тому запропонував очолити Наукове товариство ім. Шевченка, як і кафедру у Львівському університеті, В. Антоновичу. Однак В. Антонович відмовився, посилаючись на свій поважний вік (йому було майже 60 років), до того ж він знав стосунки у середовищі інтелігенції в Галичині. Разом з О. Кониським В. Антоновичу вдалося намовити молодого тоді науковця, свого найкращого учня М. Грушевського очолити у Львові як кафедру в університеті, так і наукові дослідження в НТШ [9: 238].

Львівська громада готувалася до приїзду М. Грушевського, обговорювала його кандидатуру. “Про Грушевського я не знаю багато. Він дебютував у нашій літературі декількома новелами під підписом Михайло Заволока і навіть написав був роман “Свої й чужі” – річ зовсім слабу. Щодо політичних поглядів він, здається, барвінщанин...” – так писав 9 серпня 1894 року І. Франко до М. Драгоманова [13: т. 49: 508]. Оцінка, як бачимо, досить стримана. У цей час І. Франко займав радикальну позицію щодо різних політичних партій і течій Галичини. О. Барвінський більше енергії віддавав боротьбі з суперниками серед своїх, ніж серед поляків і австрійців. Це побачив М. Грушевський, який швидко переорієнтувався у ставленні до політичного середовища Львова. Він зближився з І. Франком, почав критикувати діяльність народовців, вважати себе “разом з доктором Франком репрезентами лівішого напрямку” [5: 10–11].

М. Грушевський повинен був підняти науковий рівень діяльності НТШ. Адже зміст перших томів “Записок”, з погляду якості і формування змісту публікованих в них матеріалів, був невисоким. Це, зрештою, відзначав М. Драгоманов у своїй рецензії, підкресливши, що серед авторів “Записок” немає визначних дослідників з Наддніпрянської України і Галичини [10: 128–130]. Своє ставлення до Товариства М. Драгоманов висловив у листі до І. Франка 1893 року, у якому писав: “Довідаюся я з України, що там не знають, як розуміти наші відносини до Тов[ариства] Шевч[енка] – бо я проти него. Ви смієтесь над уставом і Барв[інським], – а даєте йому роботу. В мене зостався в голові спомин, що Ви взяли свою роботу назад, чому я був радий, – аж перечитав Ваш лист і бачу, що одну роботу Ви взяли, а другу – дали...” [11]. М. Драгоманов вимагав від І. Франка забрати статтю з НТШ. Він послухав поради і відібрав свою працю про І. Вишенського, друкуючи її власним коштом. Це було характерним для тодішніх обставин, серед яких розгортало свою діяльність НТШ.

Уже від 1894 року, з приїздом до Львова, М. Грушевський долучився до роботи НТШ, ставши головним організатором його наукової діяльності. У 1895 році він почав працювати головним редактором “Записок НТШ” та керівником історико-філософської секції Товариства. Маючи також право голосу у “виділі” (президії) НТШ, М. Грушевський старався залучити до співпраці доктора філософії І. Франка. У своєму листі до О. Барвінського від 23 жовтня 1894 року М. Грушевський запитував, чи можна було б заангажувати до співпраці письменника. У відповідь О. Барвінський писав, що він і О. Кониський переконалися, що з І. Франком і радикалами неможливо співпрацювати і що таким є погляд виділу Товариства ім. Шевченка. Він також зазначив, що “рад би, щоб і надалі такі відносини лишилися, бо я певний, що тісніша зв’язь з цими людьми внесе заколот в Товариство. Як ближче спізнаєте їх, то й, мабуть, згодитеся також на мій погляд” [7: 12].

Діячі народовського табору сподівалися, що молодий учений піде за їхньою програмою і НТШ повністю буде під їхнім впливом. Однак М. Грушевський не став на позиції народовців. Він, познайомившись з українською політичною і суспільною дійсністю в Галичині, розчарувався в народовцях і “вкінці різко виступив

проти угодівців і зблизився до елементів радикальних, разом з ними взяв участь в реформі галицького народоцветва в дусі більш радикально-поступовим” [5: 6].

Погляди І. Франка були ближчі М. Грушевському, тому, будучи членом президії НТШ, зумів добитися, що нарешті 14 березня 1895 року, після невдалої спроби увійти в НТШ у березні 1892 року, письменник став членом цієї наукової установи, котра два десятиліття мала репутацію “твердині правого, консервативного народоцветва” [6: 6]. З цього періоду розпочинається тісна співпраця двох великих мужів української науки і культури. Вже у 1895 році на сторінках “Записок НТШ” друкують габілітаційний виклад про “Наймичку” Т. Шевченка, “Вірша про Барську конфедерацію”, починають видавати його дисертацію про старохристиянський духовний роман “Варлаам і Йоасаф”, потім друкують його велику працю “Хмельниччина 1848–1849 років у сучасних віршах”, а надалі вже не було жодного тому “Записок”, в якому б не публікували розвідки, матеріали, замітки або рецензії І. Франка.

М. Грушевський залучив І. Франка до реалізації низки наукових напрямів та проєктів. У 1896 році було засновано Археографічну комісію НТШ. Головою став М. Грушевський, а заступником – І. Франко. Комісія розпочала дві серії публікацій: “Жерела до історії України-Руси” і “Пам’ятки української-руської мови і літератури”. Уже в тому ж році Комісія видала перший том “Пам’яток”, що містив старозавітні апокрифи, які зібрав І. Франко з вступною розвідкою. Усього за редакцією І. Франка до 1914 року вийшло 7 томів “Пам’яток”.

Особливо важким став для І. Франка 1897 рік. У березні 1897 року він був кандидатом у депутати до австрійського парламенту від радикальної партії. На І. Франка надзвичайно вплинули кроваві баденівські вибори, коли, потураючи елементарні норми права, пануючі верстви забезпечували своє панування над українськими верствами. “Під впливом таких переживань, – писав М. Грушевський, – він не завагався сказати гірку правду на адресу і польських владущих верств, і тих консервативних українських кругів, які лавірували “поміж дощ” – між сею польською системою і соціалістичним українським рухом, не перебираючи в способах боротьби з його провідниками” [6: 7].

Після виборів, у травні 1897 року, І. Франко у віденському тижневику “Die Zeit”, співробітником якого він був, опублікував статтю “Ein Dichter des Verrates” (“Поет зради”). Аналізуючи ідеологію “Конрада Валленрода” А. Міцкевича, він висував звинувачення не лише польській панівній верстві у зрадництві та підступництві, але й польській інтелігенції Галичини, яка усе ж ставала на її сторону у боротьбі проти українства.

Одночасно у популярному польському видавництві “Biblioteka Mrowki” вийшла збірка оповідань І. Франка “Obrazki Galicyjski” із вступною біографічною статтею під назвою “Niесо o sobie samym”. У ній він не пошкодував різких слів на адресу не лише української інтелігенції, але й українського народу. Ця авторська сповідь викликала багато гніву і закидів, особливо тому, що ці докори та звинувачення з’явилися у польському видавництві.

Виступ І. Франка на два фронти використали народовці для його повного відлучення від суспільства. М. Грушевський згадував, що це викликало велику хвилю зловтіхи в народівському таборі: “Руки собі затирали, потішаючися, що от сей “землетрясець” нарешті морально вбив себе в очах громадянства, і можна буде його як нешкідливого трупа викинути на смітник” [6: 12]. У газеті “Діло” 1 (13) травня 1897 року було опубліковано анонімну статтю “Смутна поява”, однак автор “сідоглавий” сеньйор був відомим. Він проголошував звільнення І. Франка від тяжких і прикрих для нього обов’язків супроти свого народу, тобто звільняв від суспільного обов’язку. Одночасно редактор “Kurjera Lwowskiego” повідомив І. Франка, що його виключено зі складу редакції, тобто позбавлено будь-яких засобів до існування. І. Франка і його сім’ю практично засуджували на голодну смерть.

У цих умовах єдиним джерелом заробітку для І. Франка стало НТШ. М. Грушевський та інші співробітники Товариства вважали справою честі “не дати йому впасти в біду й упокоритися перед людьми, які очевидно прагли його пониження. Франко не мусив іти до них на поклін” [6: 14]. І. Франко одержав стабільний і гарантований заробіток та змогу працювати лише для українського народу.

І. Франко від 1897 року став одним із найдіяльніших співробітників “Записок НТШ”, активно впливаючи на редакційну політику видання, формат якого значно збільшився. З того ж року І. Франко редагував “Етнографічний збірник”, перші томи якого вийшли за його редакцією. Тоді ж він очолив філологічну секцію НТШ, у якій теж розгорнув широку роботу.

У 1898 році, замість літературного журналу “Зоря”, яким опікувалося товариство, почав виходити часопис “Літературно-науковий вістник”. Редакторами були М. Грушевський, І. Франко і О. Маковей, а пізніше – В. Гнатюк. Новий журнал замінив також місячник літератури, науки і політики “Жите і слово”, який видавав І. Франко.

“Літературно-науковий вістник” дуже скоро став справжнім європейським журналом, який редагували на високому рівні. До співробітництва у ньому було запрошено найвизначніші інтелектуальні сили тодішньої України. Проте найбільше праці у розбудову видання вклали М. Грушевський та І. Франко. В. Гнатюк писав, що рішення М. Грушевського залучити до редакційної колегії І. Франка мало велике значення для дальшого розвитку Наукового товариства ім. Шевченка. “Десять найкращих років життя (1898–1907) віддав І. Франко цілковито праці для української літератури й науки і найліпші його праці й твори постали власне в тім часі” [4: 179].

Одночасно І. Франко разом з М. Грушевським брав активну участь в інших науково-видавничих проектах НТШ – Видавничій спілці, Збірниках історико-філософської та філологічної секції, у різних культурних заходах, що проводило Товариство щороку. Брав участь І. Франко і в розробці проектів статуту Товариства, що зміцнювало його організаційну структуру.

У таких обставинах склалося тісне наукове й організаційне співробітництво М. Грушевського та І. Франка, яке, як писав М. Грушевський, – “все тісніше

зв'язувало нас і витворяло між нами братство праці, котре не маніфестувалося в голосних деклараціях, але мало міцні підстави в спільності завдань, в солідарності, в тактиці, в безмежнім обопільнім довір'ю і поважанню” [6: 15].

Обставини склалися так, що на долю М. Грушевського припадало більше організаційної, керівної діяльності, тому не раз “доброзичливці” пробували зіграти на Франкових амбіціях, як він, мовляв, старший і заслужений діяч, слухається М. Грушевського, молодшого від нього на десять років, та ще й закордонного знайди. Але всі ці спроби ніколи не давали бажаного результату. І. Франко цінував співпрацю з М. Грушевським. Неодноразово бували випадки, коли М. Грушевський, вважаючи, що певне видання добре налагоджене й організоване і він може передати керівництво ним іншому, І. Франко вмовляв його залишитися хоча би лише “на страх ворогам”. Так було, наприклад, з “Літературно-науковим вісником”, коли М. Грушевський, будучи надзвичайно завантаженим і перевтомленим, хотів зняти своє прізвище зі складу редколегії. Однак І. Франко настояв, щоби він цього не робив і принаймні хоч переглядав коректуру, тоді він, І. Франко почуватиме себе певнішим і сильнішим. М. Грушевський погодився з такими аргументами [6: 16].

М. Грушевський став ініціатором відзначення у 1898 році 25-ліття літературної діяльності І. Франка, що відбулося 30 жовтня в залі Поштового клубу у Львові. Це було, за висловом М. Возняка, “найрадіснішою хвилиною його особистого життя в добі радикалізму”. З промовами виступили В. Гнатюк, М. Грушевський, посол до австрійського сейму, селянин С. Новаківський, Н. Кобринська, Г. Гарматій і М. Павлик [2: 156].

У 1904 році святкували 10-річний ювілей наукової діяльності М. Грушевського у Галичині. У склад оргкомітету, у свою чергу, ввійшов І. Франко.

У перший період співпраці (1894–1900 роки) М. Грушевський та І. Франко зустрічалися поза межами НТШ рідко. Вони жили у протилежних частинах міста. Однак з 1901 року все змінилося. У 1901 році М. Грушевський купив земельну ділянку на окраїні міста (вул. Понінського), щоб збудувати власний будинок. І. Франко захотів бути його сусідом, і М. Грушевський відпустив йому частину землі над обома будинками працював один архітектор. Одночасно їх звели, одночасно й поселилися. Майже щоденно зустрічалися. І хоча працювали в різний час (М. Грушевський працював зранку, а лягав рано, І. Франко, навпаки, – працював ввечері і вночі, а вранці спав), зустрічалися, коли М. Грушевський закінчував ранішню працю, а І. Франко після відпочинку перед обідом йшов на роботу. У цей час відбувалася спільна конференція двох велетів науки. І. Франко розповідав про результати своєї праці. Вони обговорювали наукові видання, визначали необхідні в них зміни, складали плани чергової роботи, розділяли між собою кореспонденцію. І. Франко намагався обговорити з М. Грушевським політичні події, щоби зайняти щодо них певну позицію [6: 16].

І. Франко любив товариство, однак не мав його доброго і не завжди мав час на нього. Довкола себе любив він рух. Дуже радий був зустріти рідну душу. Часто

бував у сім'ї Грушевських. Про відвідини Грушевських згадував М. Мочульський: "Не будучи знайомим з Марією Сильвестрівною, дружиною Михайла Сергійовича, я не хотів іти на перший раз у звичайному одязі, але поет потягнув мене за собою: "Ходіть, вони гостинні люди. Будьте як у себе вдома. Поет почував себе вільно у Грушевських, бував веселим та гуртвливим і любив ходити до них. Недаром присвятив він свою найкращу повість "Перехресні стежки" – "Марії і Михайлові Грушевським на доказ щирої приязні" [9: 252].

М. Грушевський завжди був готовий прийти на допомогу І. Франку у важкі періоди його життя. Так сталося і в 1908 році, коли він тяжко захворів. За ініціативою М. Грушевського Виділ НТШ надав І. Франкові значну грошову допомогу, тому у другій половині березня 1908 року він зумів поїхати на лікування у Хорватію [9: 272–273].

М. Грушевський захоплювався різносторонністю наукових інтересів І. Франка. Поет не уникав жодної праці, коли вона десь була зв'язана із більш загальними проблемами економічного, культурного та політичного піднесення українського народу, особливо трудових мас. "Всім було щось, – писав М. Грушевський, – від спадщини хлопів-господарів, що неустанно обзирали хазяйським оком своє газдівство, і негайно прикладали свої руки, де щось могли поправити, прискорити, поліпшити. При всіх різницях нашої індивідуальної долі се була та спільна риса, яка зв'язувала нас в роботі й надавала їй ув'язку й солідарність. В противність до так званих "аристократів духа", що вибирають працю тільки відповідно їх генієві, ми були чорноробами духа. Сліпли разом над правкою "недозрілих плодів" наших молодих співробітників. Пріли над коректами, над рахунками і слізницями по датки на видавництво. Бігали по всяких організаційних та гурткових зборах. Франко був геніальним галицьким хлопом, не імпульсивним, але безконечно витривалим і працездатним" [6: 16].

Спільну працю два генії об'єднали на благо майбутньої соборної і незалежної України.

Література:

1. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Тараса Шевченка. 1892–1930. – Мюнхен, 1970.
2. Возняк М. Іван Франко в добі радикалізму // Україна. – 1926. – Ч. 6.
3. Возняк М. Олександр Кониський і перші томи "Записок" // Записки НТШ. – 1929. – Т. 150.
4. Гнатюк В. Наукове товариство ім. Шевченка у Львові // ЛНВ. – Т. 86. – Кн. 3.
5. Грушевський М. Автобіографія. – К., 1926.
6. Грушевський М. Апостолові праці // Україна. – 1926. – Кн. 6.
7. Дорошенко В. Іван Франко і Михайло Грушевський // Сучасність. – 1962. – Ч. 1–2.
8. Квіт С. Іван Франко і Михайло Грушевський // Слово і час. – 1991. – № 1.
9. Мочульський М. З останніх десятиліть життя Франка. 1896–1916 // За сто літ. – К., 1928. – Кн. 3.
10. Народ. – 1893.

11. Переписка М. Драгоманова з М. Павликом. – Чернівці, 1911. – Т. 8.
12. Франко А. Співпраця М. Грушевського та І. Франка в Науковому товаристві ім. Шевченка // Михайло Грушевський і Західна Україна: Доповіді й повідомлення наукової конференції (м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.): До 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті. – Львів, 1995.
13. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
14. Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина. Спомини. – Торонто, 1956.

Агнешка Матусяк (Вроцлав, Польща)

Іван Франко і “Молода муза”. Молодомузівські зв’язки з музикою

Мистецтвом, яке безперечно домінувало наприкінці ХІХ й на початку ХХ ст., найкраще відповідаючи тенденціям і прагненням епохи, була музика, що одночасно входила в різноманітні зв’язки з іншими галузями мистецтва, а в тім числі – причому значно більшою мірою – з літературою.

У 1901 році Іван Франко у статті “З останніх десятиліть ХІХ в.” проаналізував творчість цілої плеяди українських письменників-новаторів: О. Кобилянської, В. Стефаника, М. Черемшини та М. Яцкова. Новим в їхній творчості він вважав те, що вона надзвичайно поглибила свої виражальні художні можливості. І. Франко стверджував: “Нова белетристика – се надзвичайно тонка філігранова робота; її змагання – наблизитися скільки можна до музики. Задля сього вона незвичайно дбає о форму, о мелодійність слова, о ритмічність бесіди” [6: т. 41: 523]. Це дуже точне спостереження виявилось літературним кредо не тільки для М. Яцкова, але для всіх інших молодомузівців.

Як відомо, духовними патронами музичних захоплень та інспірацій європейських модерністів були філософи Артур Шопенгауер та Фрідріх Ніцше, а на музичному ґрунті – два “генії синестезії”: Ріхард Вагнер і Клод Дебюссі. У випадку письменників “Молодої Музи”, які послідовно втілювали на сторінках своїх творів Верленів заклик з “Поетичного мистецтва” (1884) про наявність у поезії “передусім і над усе музики”, доцільнішим, здається, буде дослідити першочергово поетичну тканину їхніх текстів у контексті естетичних поглядів та вишуканої музичної мови К. Дебюссі, який умів надзвичайно вишукано (значно сильніше, ніж Р. Вагнер у своїх занадто багатих, занадто яскравих звучаннях тонів) виразити найбільш інтимне, витончене, невловиме і тасмичне у людській душі. По суті, завдяки використанню музичних засобів, сила дії яких відповідає рангові слова у Бодлера, Банвіля, Леконта де Ліля, Бурже, Верлена, а передусім Малларме, для яких воно становило